

Základní zákon zemědělství a družstevní svépomoc.

(Řeč na prvním sjezdu svépomocných hospodářských společenstev v království Českém v Praze dne 29. června 1906.)*

Vysoce vážené shromáždění!

Výmluvnými slovy**) byla Vám právě předvedena výmluvná fakta. Zajisté neočekáváte ode mne, abych jen všeobecnými úvahami dopro-
vázal, co vzácný můj přítel tady byl pověděl o skvělém a slibném úspěchu
Vašeho družstevního díla. Neočekáváte toho ode mne, protože bych sotva
dovedl oceniti věc případněji a výhled do budoucnosti nakresliti jadrněji,
než dovedl on sám svým nám všem známým rázovitým způsobem. Ale
také snad budete shovívavi k profesorovi, když ve výkladu svém nezapře
své povolání. Vzhledem k pokročilé době se ostatně přičiním, abych svůj
výklad provedl jak možno stručně. Snad mi při jiné příležitosti bude
možno učiniti to důkladněji. Chci se totiž pokusiti o to, abych s jistého
širšího hledišťe vytkl a vyjasnil místo, které mají snahy Vaše a úsilí všech,
kdož jdou kdekoli jinde za cílem stejným, ve velikém zápasu doby přítom-
né o zachování zemědělství a zachování zemědělstva, o zachování živnosti
a stavu. A když můj vysoce vážený přítel se nerozpakoval dojíti si pro
doklad až do antického Říma, proč bych já se příliš omlouval, začnu-li
stoletím XVIII.?

To století osmnácté — myslím na druhou jeho polovici — je nám všem
významno dvěma věcmi. Především památnými svými snahami o osvobo-
zení stavu rolnického z jařma nevolnictví a robot. Po druhé pak proto,
že tehdy spolu propuká též usilování o technické zvelebení rolnictví. Stává
se takměř modou starati se o toto zvelebení, modou, jež uchvacuje i velké
pány a vede m. j. též k tomu, že se tvoří společnosti, ve které se v zájmu
řečeném sestupují lidé odborní i neobdobní, učení i neučení. Všem leželo
na srdci, jakožto důležitost obecná, povznesení výrobní stránky rolnické.
S těmi snahami se také vstupuje do věku XIX. a pokroky přírodních věd
jim jdou k duhu, počíná se už z nich v jednotlivostech kořistiti, ač v mno-
hých základních stránkách ryzí empirismus agronomický si dlouho ještě
zachovává převahu.

*) Vyšlo jako samostatná brožura v Praze 1906, německé zpracování uveřejnil
Bráf v »Politik« z 12. a 13. července 1906. (Pozn. vydav.)

**) Ředitele JUC. Jana Sedláka v referátě o stavu svépomocných družstev
hospodářských v král. českém na témže sjezdu.

Na takovém agronomickém empirismu spočívalo také všechno starší učení o výživě rostlin. Naši dědové a z části také ještě otcové stáli v té příčině pod vlivem nauky, jež se pojí ke jménu slovutného učitele polního hospodářství *Thera* (narozeneho roku 1752, zemřelého roku 1828). Nejvýznamnější její základ tvořila odpověď na otázku, co jest v půdě zřídlem rostlinoživným, cože vlastně živí rostlinu. Odpověď ta zněla, že toliko humus, tedy jenom organické látky v půdě tlející. Zatím, co toto učení ovládalo všechnu zemědělskou praxi, pokud se chtěla zváti racionální, obírali se národní hospodáři něčím docela jiným. Našli a formulovali pravidlo, které vyjadřuje vlastní příčinu hospodářské protivy zemědělství a průmyslu, nebo jak se to také zhusta, ovšem s užším zřetelem na zemědělství vyjadřuje: protivu půdy a kapitálu, protivu, již na počátku stol. XIX. v Anglii tlumočí slova: *landed interest* — *money interest*. Je-li jaká protiva hospodářská mezi zemědělstvím a ostatními živnostmi, u nichž hraje rozhodující úlohu kapitál movitý — mluvím o hospodářské protivě, nechťje z ní nutně ještě dovozovati sociální a politickou — musí spočívat v jistém principu, jenž ze základní povahy zemědělství vyplývá, jemu výlučně náleží. A tento princip zaměstnával národohospodářskou vědu na rozhraní stol. XVIII. a XIX. Nelze sice zapřítí, že jisté poznání jeho se dostavilo už dříve, ale teprve v řečené právě době jej národní hospodáři rozvinují a probírají se vši břitkostí své tehdy panující spekulativné metody. Platí to zejména již o Francouzi *Turgotovi* a pak zvláště o Angličanu *Ricardovi*. Příslušné od nich formulované pravidlo označuje se obecně až dosud jako tak řečený *zákon o ubývajícím výnosu půdy*, při čemž netřeba asi připomínati, že se tu slovo *zákon* bere ve smyslu příbuzném tomu, v jakém ho užíváme mluvíce o zákonech přírodních.

Jest zajisté pochopitelno, že bylo toto pravidlo teprve jadrně formulováno a pak důsledně v učení národohospodářském použito v Anglii, kde také novověký velkoprávní vznikl — a to v době, když se účinky jeho na celé hospodářské a sociální poměry začaly jeviti.

Národním hospodářům šlo o to, vyšetřiti a zjistiti, do jaké míry oběti kapitálu a práce na půdu mohou zvýšiti její výnosy. Máme arci především na zřeteli hrubý, naturální výnos, velikost sklizní. A tu již ovšem dost povrchní přemýšlení nás poučí, že není vůbec myslitelné, aby hrubé výnosy neboli sklizně z půdy rostly do neobmezena pořád stejným poměrem s obětmi práce a kapitálu na půdu věnovanými, tak tedy, že by nás stý a tisící hektolitr nebo cent plodiny z daného pozemku nestál práce a kapitálu nic více než prvý a desátý. Kdyby tomu tak mohlo býti neb vskutku bylo, věru byli bychom počítalci, abychom vzdělávali pozemků mnoho; malá,

dvoru blízká parcela musila by dáti zrovna tolik jako celé velké lány, jen kdybychom snesli na ni všecku oběť práce a kapitálu, kterouž bychom jinak obětovati musili na ony. Každé venkovské dítě ví, že to je představa nesmyslná. Víme, že i každá polní rostlina potřebuje určité míry světla, vzduchu, vláhy, jistého prostranství pro rozvoj kořenů. A dávno než bychom dospěli k největší fysicky možné hustotě osevu, překročili bychom už hranici, při které nám příslušný druh rostlin poskytne největší dosažitelnou míru ve vývoji plodů, nebo stébel a listů atd. Přejdeme tedy nutně k hranici, při které nové oběti vzdělavací práce a zúrodnujícího kapitálu jsou vůbec marny, žádného rozmnožení sklizně nedají. Ale nejde jen o to, spíše o poměr nákladův a výsledků, než se dospěje k tomuto mrtvému bodu. A právě ten poměr vyslovuje řečený zákon, jenž praví, že na každé půdě se dospěje k hranici, od které počínajíc zvýšené náklady práce a kapitálu nezpůsobí více poměrného rozmnožení sklizně, nýbrž této přibývá už jen poměrem menším, takže každý další nový hektolitr nebo cent plodin, jehož chceme dosíci, musíme vykoupiti větším nákladem, každé rozmnožení úrody jest tedy postupně dražším. Tím se ani nepraví, že by se počátečně až do jistých mezí nedalo na každém pozemku účelnými oběťmi práce a kapitálu docíliti sklizně lepší než poměrné těmto obětem. Ani se nepraví, že hranice, od které počínajíc zvýšení sklizně se vykupuje nákladem více než poměrným, se dostavuje u všech pozemků stejně záhy. Naopak. Ona bude různá podle stavu a přirozené jakosti každého pozemku, nastane na jednom dříve, na druhém později podle látkového složení jeho zemin a jejich fysikálné povahy, podle jeho podnebí, povahy spodiny atd. Ale při vši odchylnosti různých pozemků v tomto směru, přece všechny bez rozdílu podléhají pravidlu, že od jisté hranice každé rozmnožení jejich naturálního výnosu bude lze vykoupiti toliko více než poměrným nákladem obětí vzdělavacích. To jest smysl zákona o ubývajícím výnosu půdy, který se také nazývá a to snad případněji zákonem o ubývajícím produktivnosti nákladů na půdu. V něm vězí jádro a kořen protivy mezi zemědělstvím a průmyslem, neboť v průmyslu zvýšenými oběťmi práce a kapitálu, ovšem racionálně upravenými, docíluje se do hranic prakticky nedozírných více než poměrně rostoucího hrubého výnosu, takže každá jednotka takto rozmnožených výrobků jest lacinější. Vždyť to jest táž zkušenost nám všem běžná, kterou vyjadřujeme, když mluvíme o příčinách převahy průmyslové výroby ve velkém nad výrobou v malém. Překážku klesání nákladu výrobního může zde způsobit jen surovina sama, přímý neb nepřímý to výrobek půdy, vzhledem na kterýž právě platnost má

zákon o ubývajícím výnosu půdy, kterýž hospodářsky se jeví v stoupající nákladnosti na každou jednotku produktu.

Sám o sobě totiž zákon o ubývajícím výnosu půdy není vlastně žádným zákonem neb pravidlem hospodářským, nýbrž typickou skutečností, jež se zakládá v poměrech přirozených. Hospodářsky ale jeví se účinek její v tom, že od jisté, poměrně brzké hranice každý výrobek půdy stojí více nákladu, stává se dražším a lze tedy na rozmnožení výroby vyšším nákladem práce a kapitálu se odvážiti, jen když stav ceny jest přiměřeně vysoký.

Ricardo v jisté myšlenkové spojení s pravdou tou přivedl pak své známé učení o rentě pozemkové. A představíme-li si, kterak podle jeho učení — jež účtovalo s tehdejší ještě nevyvinutou soustavou dopravní — nezbytno bude v každé zemi ustavičné stoupání ceny potravin, ztěžující zase napořád rozmnožování obyvatelstva, pochopujeme, že otevírala nauka právě vyložená s hlediště obecného nadmíru trudné výhledy do budoucnosti, když zase podle souvěkého učení Malthusova lidé mají přirozenou tendenci rozmnožovati se rychleji než prostředky úživné.

Praktičtí zemědělci i učitelé agronomičtí však neměli mnoho podnětu obírat se těmito výhledy, ba i samým zákonem o ubývajícím výnosu půdy, dokud byly v zemích s rostoucím obyvatelstvem příznivé podmínky odbytu, neohrožované ještě možnostmi lacinějšího dovozu z dálky. A tak ani sám Thayer nezkoumal ještě pečlivě otázku, jak se to má s náklady výrobními, když se zavádí intensivnější hospodaření. On vlastně myslel, že rozličné orební soustavy, které my známe jako různé typy intensivnosti, jsou prostě podmíněny místními přirozenými poměry. Teprve žák jeho Thünen, výborný agronom a slavný národní hospodář zároveň, vyjasnil závislost jejich volby na cenách, na stavu tržním. On teprv zkušeností — neuvěřitelně namahavým a podrobným účetnickým výpočtem, který po dlouhá léta denně hluboko do noci o každém poli svého statku a každé plodině prováděl — prokázal zákon o ubývajícím výnosu půdy konkrétně. Prokázal, jak každá intensivnější soustava orební, záležejíc právě ve větším nákladu práce a kapitálu na danou plochu, spojená jest s větší poměrnou nákladností výroby a tedy hospodářsky možná jen při určitém vyšším stavu cen. Co západoevropští klassikové národohospodářští jako všeobecné pravidlo, jako základní zákon zemědělství vytkli, to on neobyčejně pernou a methodicky přesnou prací, o konkrétní polní hospodářství se opírající, dovodil v aplikaci na orební soustavy různé intensity. To jest jeho veliká, památná zásluha o vědu i zemědělství. Zákon o ubývajícím výnosu půdy od jeho časů lze pokládati za upevněný. Národní hospodáři všech národů se k němu přiznávají až na některé výjimky, které namnoze lze si

vysvětliti jen omylem. Ale právě agronomové se přes to Thünenovou naukou ještě valně netrudili, ani spisovatelé zemědělstí jinak vynikající. Scházely pořád ještě důtklivější praktické podněty k tomu. Rady, aby se hospodařilo intensivněji, podávaly se takto ovšem zhusta právě se strany odborníků velmi nekriticky.

A tu roku 1840 přichází slavný chemik Liebig, aby zrevolucionoval celou agronomickou nauku svou novou teorií o výživě rostlin. Byla namířena proti Thaerovským tradicím. Tři hlavní vymoženosti jsou charakteristické pro učení Liebigovo.

Nejprve úplné překonání staré teorie humusové. Ukázal nesprávnost učení o výlučné rostlinoživné schopnosti látek organických, ukázal přímou rostlinoživnou schopnost látek neústrojných v půdě a tím celou otázku minerálních mrviv přivedl do proudu. Druhou základní poučkou Liebigovou jest jeho tak říkavý zákon minimový, podle něhož míra sklizně určité rostliny na dané půdě jest podmíněna tou z látek k výživě její v určitém poměru potřebných, která se mezi nimi v půdě řečené nalézá v poměrném minimu. Třetí pak jest Liebigovo přísné učení o statice orební, tuhý požadavek stále úplné náhrady látek úrodou půdě odnímaných. Prodej části sklizní do měst, dokud nevracejí venkovu výkaly, dokonce pak vývoz plodin polních do ciziny ochuzuje půdu, nedostávají se jí jinak náhrady plné. Dokud náhrada pokulhává, jsou výhledy do budoucnosti pro zemědělství trudné, nezbytné vyssání půdy. Ale při plné náhradě dají se úrody stupňovati. Ačkoliv pak Liebigovi nebyl zákon o ubývajícím výnosu půdy dle formulí klasiků národohospodářských neznám, přece se zdá, že celkem s ním ani neúčtoval, přispouštěje za stále dokonalé náhrady stupňování úrod bez dozírných obmezení. S tuhostí přírodozpytce trval Liebig na svém požadavku plných náhrad a pokud jich není, otevíral výhledy nejčernější, opíraje se o domnělé doklady dějin. Šedivé hlavy některých účastníků tohoto shromáždění se asi rozpomenou, že také k nám svého času ze zvláštního podnětu pronikly spory o nauku Liebigovu v příčině vyčerpávání půdy, a byly vedeny zejména mezi Lamblem a Komerseem, kterýžto posléz řečený byl hlavním apoštolem Liebigových nauk u nás. Leč to jen mimochodem. Liebig způsobil ohromný převrat v zemědělství, naučil nás jinak pohlížeti na výživu rostlin, otevřel poznání netušených zdrojů, z nichž lze čerpati náhrady půdě — ale k poznání a ocenění zákona o ubývajícím výnosu půdy, ať už v přisvědčivém či obmezujícím neb záporném smyslu, nepřispěl ničím.

A přece děkujeme podnětům jeho za veliké pokroky, jež jsme mohli

učiniti v poznání zákona o ubývajícím výnosu půdy a jeho působnosti. To arci již nebylo neznámo starším národním hospodářům, že zákon řečený platí jen s jistou výhradou, že tedy vlastně zní: od jistých hranic spojeno jest za okolností jinak stejných každé další zvýšení hrubého výnosu z daného pozemku více než poměrným zvýšením nákladu výrobního. Co tu znamená výhrada »za okolností jinak stejných?« Znamená tolik, že účinek náklady poměrně zvyšující se zcela dostavuje, jen jde-li o tytéž plodiny nebo sledy plodin, tytéž nástroje a v podstatě totožné způsoby vzdělavací. Uvedení nových druhů plodin do obvyklého sledu osevu, zdokonalení nástrojů a způsobů obdělavacích ve spojení se stupňováním nákladů za docílením vyšších sklizní nemusí tedy mít účinek zdražující, ano může způsobit i zlevnění výroby. Tak na př. meliorace, která účelně mění fyzikální vlastnosti půdy, stupňuje vnikání vzduchu do půdy, zvyšuje míru teploty pro rostlinoživný postup a pod., může po případě nejen způsobit, že nebude náklad pěstění na jednotku sklizně vyšší, nýbrž dokonce že bude nižší. Vyslovovalo se to zkrátka všeobecnou větou, že technické pokroky zemědělské působnost zákona o ubývajícím výnosu zdržují. Znázorněme si to zcela jednoduchým příkladem. Když se do starodávného postupu hospodaření trojpolního — ozim, jař, úhor — na třetí místo, do úhoru, uvedly rostliny pícní, jak se na př. už koncem století XVIII. uváděl jetel, tedy ovšem zorání úhoru, opatření a vysetí semena spojeno bylo s vyšším nákladem, ale tento náklad se dobře vyplatil, neboť rozmnožení hnoje a tak zase rozmnožení píce dopustilo snazší přezimování dobytka i držení většího počtu jeho, z čehož pošlo rozmnožení hnoje a tak zase rozmnožení sklizně stébelnin při celkem menším poměrném nákladu výrobním na každý cent značně zvýšeného jich výtěžku. Rozhodný výsledek rozmnožení úrody za zmenšení poměrného nákladu mělo nahrazení starého háku, jenž půdu pouze na povrchu trhal, zlepšenými druhy oradel, jež půdu z větší hloubi obracela. Připomeňme hned, že není prostředku a možnosti zákon o ubývajícím výnosu zholá a definitivně odčinití — neboť vězí v povaze základního prostředku, půdy, ale hranice, od kterých působí, dají se takto více méně značně pošinou, tedy oddalují se, neb, jak se též říká, suspendují se technicky a ovšem se stanoviska dočasného držitele statku nebo generace držitelů se odčínají. A tu právě nám nikoliv národní hospodáři, nýbrž badatelé v různých oborech techniky zemědělské, zejména též rostlinní fyziologové a agrochemikové prokázali největší služby ukázavše tento oddalovací proces podrobnými pokusy. Jest jich už veliká řada, badatelův i pokusů. I jest nad míru zajímavo, kterak tyto pokusy, vyjasňující od-

dalování působnosti zákona o ubývajícím výnosu půdy, spolu přece platnost jeho potvrzovaly. I přivádění světla neb vláhy rostlině, vzduchu půdě ukazuje, jak se do jistých mezí proti dosavadnímu stavu výnosy nadpoměrně stupňují a poměrné náklady snižují, jak dále nastává hranice, od níž stupňování řečených činitelů vyvolává již méně než poměrné stupňování úrody (různé, pokud jde o plod a pokud jde o listí, stébla a pod.), až k mezím, kde i to přestává. Zcela podobné zjevy provázejí používání určitých druhů hnojiv neb zavedení a upotřebením určitých druhů nástrojů a strojů. Arci právě u hospodářských strojů nejde vždy pouze o oddálení působnosti zákona našeho snížením výrobního nákladu, vímeť, že u mnohých běží pouze o to, nahraditi nedostávající se síly pracovní a nikoliv o hospodářštější výsledek zemědělské těžby. Ale byť také prokazovaly ty pokusy samy, jak říkáme, theoreticky, že se zákon o ubývajícím výnosu nedá naprosto odčinit, přece prakticky a pro dozírno znamenají velikou sumu dokladů, že se působnost jeho dá oddáliti do značných rozměrů, že dopouští bez újmy těch stupňů intenzivnosti, ku kterým jsme dospěli, a při všem tlaku nutnosti, který vysoká cena půdy vyvolává, vyráběti rozmanitější plodiny i kvalitativně lépe, vyráběti jich více, vydržovati větší stav dobytka a při všem tom vyráběti hospodárněji, zachovati i stupňovati čisté výnosy při částečně menších cenách tržních.

Vedle těchto přerozmanitých technických pokroků rolnictví máme pak ovšem celou řadu jiných prostředků, které neznamenají oddalování působnosti zákona o ubývajícím výnosu půdy, nýbrž jenom jakési paralysování určitého trvajících stavu jeho účinků pro hospodáře. Tu jde o hospodářův poměr k trhu ve dvojím směru; předně o to, aby sám si zabezpečil výnosy ze zpracování jistých svých plodin ve vlastních závodech, což rolníka menšího vede ke spolčování, ať už jde o lihovary, škrobárny, sušírny na čekanku neb mlékárny a sýrárny. Podruhé pak o výhodné nákupy semen, dobytka a výhodné prodávání vůbec. I tu, jak povědomo, osvědčuje se právě družstevní svépomoc.

Kdybychom navázali na pěkná slova, kterými naznačil můj předchůdce na tomto řečišti úkol společenstev jakožto činnost k postupné industrialisaci a komercialisaci zemědělství, mohli bychom se po tom, co bylo právě pověděno, odvážiti na jisté roztřídění, které by snad nebylo beze vší orientační hodnoty. Rozlišíme pojem intenzivnějšího hospodaření od obou právě naznačených, vymežíme pak všechny navzájem.

Rozumíme tedy intenzivnějším hospodařením každou soustavu zemědělskou, která u přirovnání s jinou vyžaduje většího poměrného nákladu práce a kapitálu. Ona tudíž znamená za okolností ostatně stejných

poměrné zdražení plodin účinkem působnosti zákona o ubývajícím výnosu půdy — neodčinili je současné zdokonalení techniky zemědělské, tedy industrialisace, to jest účelné, technicky dokonalejší upravení řešených obětí tak, že každá měrová jednotka zvýšené úrody (každý cent nebo hektolitr) je přec lacinější neb alespoň ne dražší. Naproti danému stavu intenzivnosti zemědělské výroby, aniž se tato jako soustava v základech svých mění, může pokrok technický, jež pojmem industrialisace zahrnujeme, způsobiti nižší výrobní náklady a tak usnadniti zachování toho stavu intenzivnosti naproti pohromám, které by mu jinak hrozily odtud, že ceny klesají. Může v stavu ohrožení trhem uchrániti čisté výnosy před újmami. A totéž dosahuje každá účinná komercialisace, jež snižuje útraty nákupů neb zvyšuje zisk odbytu.

A nyní můžeme jíti dále a charakterisovati s hlediště takto nabytého novověký vývoj rolnictví a v něm konečně úkol společenstevní, jehož oslavě platí Vaše dnešní schůze.

Nebylo v dlouhém pásmu věků žádného, ve kterém by vzrost obyvatelstva a rozmach průměrného blahobytu tolik živého podnětu byl poskytoval ke stupňování intenzivnosti v zemědělství a tím provokoval působnost zákona o ubývajícím výnosu půdy, jako právě století poslední. Ale také nebylo doby, kdy by se bylo hromadilo tolik technického a podnikatelského pokroku, jímž stále znova a znova nebezpečím té působnosti se čelí, jímž ony se oddalují a paralyzují, hospodářsky dočasně a na dozírno odciňují. Pořád to oboje jde podle sebe a proti sobě, chvílemi pozvolněji, chvílemi ale jako pravá honba. A právě tyto úkazy dávají signaturu dějinám zemědělství ve věku XIX.

Nejpamátnější zjevy podává obraz Anglie, když tam na konci let čtyřicátých parlament, jehož složení volební opravou z r. 1832 se bylo změnilo, nátlakem obrovské agitace, strojené známou Anti-corn-law-league, zrušil obilní cla. Dřívější ochranná politika, opírající se o zeměděleckou většinu v parlamentě, usnadnila rolnictvu anglickému vzestup k vysoce intenzivním způsobům hospodaření, k němuž zkvět průmyslu, rozmnožení obyvatelstva a hojný odbyt plodin povzbuzoval. Vydatnost hradeb ochranných oslabovala popudy k technickým pokrokům. Zrušení cel obilních bylo tedy obratem svrchovaně kritickým. Vědomí naléhavého nebezpečí probudilo horlivé úsilí o jeho překonání. Zaznívá heslo: »High farming« nebo též »higher farming«, tedy »vyšší rolničení«. Docílilo se hlavně dvěma směry. Jednak rozsáhlým zaváděním drenáží, kteréž tehdy bylo usnadněno Whiteheadovým vynálezem trubkového lisu a státní organizací melioračního úvěru; jednak soustředěním námah na povznesení chovu dobytka za

současného rozšířeného pěstování píce. I podařilo se tak anglickému rolnictví těžký náraz překonat.

Mnohem těžší náraz hrozil — a to nejen anglickému, nýbrž celému evropskému rolnictví, když na ně doléhati počala od konce let sedmdesátých ona těžká krise tržová, kterou vyvolaly převraty v dopravních prostředcích během doby nastavší, následkem kterých bylo možno zemím zámořským, ještě extensivně vyrábějícím, chrliti laciné obilí na trh evropský. Tu se ovšem na pevnině evropské nejprve uchýlili k tomu prostředku, jehož odstranění bylo ke konci čtyřicátých let vyvolalo zmíněnou krizi v Anglii, k ochranným clům. Nic není pochopitelnějšího, než že se lidé v pocitu náhlé veliké pohromy takové ohlížejí nejprve po pomocích, jež mohou poskytnouti prostředky státní moci. Všecka naděje se obracela k opatřením státním, k zákonné pomoci. A to nebylo jen clo. Kus po kuse vynořují se veliké projekty, jako byly známé návrhy na tak řečené obecné vyvazení dluhové, na monopolisování zahraničního obchodu obilního (návrh Kanitzův v Německu) a jiné podobné. Vědomí, že příčiny nebezpečné soutěže zámořské jsou povahy trvalé, jest příčinou, že se z počátku skoro nevrle odmítají všechny myšlenky, že by se mělo a mohlo čeliti nebezpečí také velkými a vydatnými snahami opravnými v oboru zemědělskoteknickém, zdokonaleným vzděláváním půdy atd., že by se tou cestou mělo pracovati k zachování stupně intenzivnosti, ke kterému se v pokročilých zemích evropských zemědělství během století bylo vyšinulo. A přece na konec přes všecku stoupající celní ochranu vědomí nebezpečí vyvolalo úkazy podobné těm, jež nastaly druhdy po odstranění obilních cel v Anglii. Nebyly to úkazy úplně totožné, poměry držby pozemkové samy jsou na pevnině jiné, ale byly to úkazy podobného ducha. Zatím co se střídají a divoce honí představy velkých prostředků zákonodárné pomoci a časem zdánlivě zatlačují všecko jiné snažení, mění se obraz zemědělského života, zemědělského provozování. K soutěži, cly ovšem mírněné, připojují se jiné nesnáze, především nouze o dělnictvo zemědělské a stoupání mzdy. Nezdramé směry při soustavě zdaňování cukru vyvolávají rostoucí nezdravou soutěž vývozní a občasně krise v odbytu cukerním, jež dopadají těžce na rolnictví. A přes to vše spatřujeme obraz neobyčejně jímavý.

Za poklesu cen, kterému propadá značná část plodin polních usnadňujíc ovšem rozšíření spotřeby, vidíme dokonce, kterak i samy obilní sklizně ve státech pevniny stoupají. Hrubý naturální výnos všeliké sklizně plodin polních roste. Velikou měrou ve Francii a Německu, zjevně také u nás. Jsou ti lidé pošetilí, že v době nesnadné soutěže, kdy ceny i přes ochranu celní zůstávají na nižších úrovních, rozmnožují i samu sklizeň obilní? Kde

jinde hledat vysvětlení, než v utěšeném faktum, že obecně se vzrývá technické zdokonalování zemědělství zvelebováním půdy, výběrem semen, výběrem mrviv, příhodnými stroji, zlepšeným chovem dobytka pro užitek i žir. V desetiletích krisi předcházejících při výhodných poměrech odby-
tových a příznivých cenách přišly k platnosti účinky zákona o ubývajícím výnosu půdy při zvýšeném nákladu za účelem rozmnožení úrod. Nyní ale rozvinují se všestranné prostředky, pomocí kterých se ten účinek oslabuje, hospodářsky odčiňuje. Proto mohou se i při nižším stavu cen množiti hrubé výnosy. Je to vzácný a radostný obraz. Ano, nemýlím se, pravím-li, že se dostavuje větší střízlivost, ano chladnost naproti nejednomu z tak řečených velkých prostředků, které se očekávaly od veřejné moci. Rostoucí důvěra v pozeňání vlastní pomoci to vysvětluje.

V zemědělství šíří se ruch industrialisační a komercialisační. Tak se vzrývá a takové výhledy do budoucna ještě má před sebou, že jeden z nejproslulejších vůdčích agrárníků evropských, Francouz Méline, očekává od něho veliký obrat v tom trudném dosavadním vylidňování venkova, očekává, že pobledne svůdnost stěhování do měst. Mluvě o nevyhnutelných sklamáních, jež velikou část lidí do měst se stěhujících očekávají, praví: »Až se tito štěstím nezhyčkaní dozvědí, co vše se dá z půdy vykouzlit a jak bez velikých nákladů výnosy se dají zdvojnásobiti i ztrojnásobiti, bude pro ně svůdnou myšlenka, státi se nástroji a uživateli toho rozhojnění chleba, k němuž dobrotivá příroda cesty otevírá.« — »Ježto průmysl tolik duchův upoutal, musí býti naším úkolem zjednati rozšíření myšlenky, že také zemědělství jest průmyslem, a to s hlediště duchového a vědeckého ze všech prvním!« Snad je to na tu chvíli ještě optimistický sen — ale není přece ani trochu pochybno, že vzrývá zemědělství nové období, období povznesení inteligence vzdělavatelské i podnikatelské. A v tom je činitelem sdužovací ruch, pro střední a malé rolnictvo především. Ne ovšem jediným. Veliké a plodné úkoly vlastní práce vzdělavatelské, upravení půdy za nástroj zvýšené výrobnosti podle povahy a potřeb každého pozemku a statku a spolu podle poměrů trhu, zůstane úkolem jednotlivce snažení a naše školství a ostatní ústrojí poučovací vykoná plně svůj úkol, když k tomu co nejvíce lidí dokonale uzpůsobí. Leč přes to je dosah družstevního snažení neocenitelný a nedozírný. Ono všude, kde slouží výhodnému nákupu semen, píce, mrviv, opatření strojů, zlepšení chovu, zpracování plodin — jakožto prostředků dokonalejšího zeměvzdělání — slouží přímo té industrialisaci zemědělství, jež účinky zákona o ubývajícím výnosu půdy oddaluje. V organisacích prodejních účinky trvající vyvažuje. Organisacemi úvěrními slouží v obojím tom směru. A je v obojím tom

směru také školou, školou podnikatelských vlastností. V nedostatku jejich spočívá nejosudnější slabina českého rolníka. Pomáhají ji překonávat.

V Turgeněvově románu »Novina« praví ředitel továrny, která se potkává s nelibým dojmem u souseda, šlechtického statkáře, k tomuto statkáři: »A co vy, statkáři, vy jste teď také všickni kupci«. Dejme místo slova »kupci« případnější »podnikatelé«. Položme místo »jste«: máte a musíte být. Zemědělec stává se podnikatelem. Musí se jím státi, má-li čeliti účinkům zákona o ubývajícím výnosu půdy, které ve staré Evropě pochopitelnou měrou nepoměrně větší váhy a platnosti nabyly, než v zemích se zemědělstvím mladým. To jest právě, jak jsme viděli, v povaze toho zákona. Jinak bylo též u nás dříve, před krisí, ale zvláště před r. 1848, v době převládajícího hospodářství naturálního. Jsou ještě lidé konservativnějšího rázu, kteří želi převratu nastalého, želi nutností časových, jež ukládají industrialisaci a komercialisaci zemědělství. Jim se zdá, že důstojnost, ano takřka ethický význam zemědělství je podvrácen tím, že také ono ukládá dnes svým pěstitelům vlastnosti »kapitalistického« podnikatele. Při vši své osobní sklonnosti ke konservatismu pokládám přece takovéto konservativní představy za nezdravé, za zcela nesprávnou zvláště tu, že by bylo ideálnějším, nechati půdu samu dělat všecky divy beze všech velkých nároků na technickou a podnikatelskou inteligenci, ideálnějším nežli poměry, ve kterých půda sama jeví se býti strojem, který v rukách rozumně jej řídícího hospodáře poslušen jest jeho vlády a je mu ve všem po vůli. Proniknouti dokonalou odbornou znalostí všech ten proces rostlinoživný a zvěrochovný, ovládati podmínky trhu bystrým a bdělým okem, pomocí vědění a obchodnické čilosti stupňovati výnosnost půdy, prosycené a prostoupené kapitálem — to znamená přece oplodňovati půdu prací nejen hmotnou, ale též duševní, rovnocennou duševní práci průmyslové a obchodní. Není to tedy žádnou chybou, žádným sociálním zlem, když dnes musí rolník býti podnikatelem jako provozovatelé jiných živností. Ba znamená to spolu nejvydatnější zbraň proti útokům na soukromé vlastnictví půdy. Duševní prací půdu přivádět k vyšším úkonům, nestáti naproti půdě dědicství nabyté trpně, ale co den svou prací znovu ji dobývat — to myslím, jest i s hlediště ethického něčím silným a vznešeným.

Ze všech cest, jimiž se překonávají účinky zákona o ubývajícím výnosu půdy, sám osobně nejvýše cením přímé zvelebování výnosnosti půdy samé. V tom směru, tuším, průměrnému rolníku českému jest mnoho ještě činiti, ba řekneme upřímně, naproti mnohým jiným národům doháněti. A chápu zajisté, že to je úkol vychování a sebevychování, kterého nelze dosíci přes noc. Musí však všechno býti vítáno, co toto zdokonalení připravuje a jemu

pomáhá. Proto zasluhuje úcty a uznání Vaše dílo sdružovací, anof svými skutky a svým duchem jest zdrojem požehnání, požehnání už pro přítomnost a ještě většího pro budoucnost.

Nebof k čemu ono čelí? Čelí k tomu, zachovat půdu otců. A zachovat ji, to neznamená jen při jménu a čísle zachovat parcelu zapsanou v pozemkové knize, ba neznamená ani toliko — ač je to již mnoho — zachovati zděděnou půdu bez velké tíže dluhů, nýbrž znamená též zachovati ji v nejlepší možné plodnosti a síle, která z ní činí nejvydatnější nástroj lidské práce a nejpevnější oporu životní.

Takovému zachování půdy otců napomáhá Vaše družstevnictví. Pomáhajíce vychovávat rolníka k podnikatelské zdatnosti, poutá jeho inteligenci k tisícerým věcem, na něž dříve ani nepomyslel, nutí ho o nich přemýšlet a účelně jednat. Slouží tak velikému kulturnímu úkolu. Co by z nás bylo, kdyby se nám nezachoval silný, zdravý rolnický stav, z jehož jádra, jak všichni víte, vyšlo naše národní obrození. S toho obojího hlediště, s hlediště duševního pokroku v zachování půdy a s hlediště veliké služby národní vítám dosavadní úspěchy Vaší společenstevní práce a ke všem Vám již projeveným blahopřejným pozdravům připojuji i své přání nejvřelejší.

Dva staré návrhy na odklizení dluhů pozemkových.

(České listy hospodářské roč. III., v Praze 1895, str. 4—9.)

Stalo se u nás již takměř ustáleným pravidlem, mluvit ve veřejném pojednávání slovem i tiskem o »krisi zemědělské« jako o skutečnosti ve svém celém zjevu jednotné, byť i na spletitých příčinách se zakládající. Příčiny ty se někdy vypočítávají hodně do obširna a při tom všelijak promíseně, důležité vedle zcela podružných, hlavní vedle akcesorních — a čím nesoustavnější je analyza příčin, tím nejistější je výběr prostředků léčivých a úsudek o jejich vhodnosti a pravděpodobné účinnosti.

V odborném spisovnictví národohospodářském se ovšem již dávno přesněji rozlišují příčiny podstatné od vedlejších a tím spíše od skutečností, které vůbec nemají platnosti jako příčiny krise, nýbrž pouze jako nahodilé, ač ne lhostejné okolnosti, které dočasně nebo místně účinky krise činí citelnějšími, ale bez kterých by krise trvala přece. Ke skutečným způsobu posléz řečeného náleží na př. nesrovnalosti tarifů dopravních nebo výška daní. Příznivější změna jejich může mít význam jisté úlevy — i bude